

Wiktor Kakareko
(Białoruś)

TALAR TARGOWICKI Z 1793 ROKU

Rozkwit sztuki medalierskiej Rzeczypospolitej przypada na drugą połowę XVIII wieku, do czego w niemałym stopniu przyczyniło się zamiłowanie Stanisława Augusta do zbierania medali i monet. Utworzony przez niego „Gabinet des medailles” posiadał antyczne monety i medaliony, a także monety z późniejszych epok. Gabinet słynął z bogatego zbioru medali artystycznych XVI - XVIII wieków.

Mianowicie na dworze Stanisława Augusta życzliwość oraz dobre warunki do pracy artystycznej znajdował medalier Jan Filip Holzhaeusser (1741-1792). Artysta dał się poznać jako mistrz 120 medali artystycznych, wykonanych przeważnie na zlecenie króla. Do obowiązków medaliera należało sporządzenie stempli do bicia monet. Spora liczba stempli do bicia monet Rzeczypospolitej w latach 1764-1792 została wykonana jeśli nie przez samego Holzhaeussera, to przez jego uczniów lub pomocników, oczywiście pod nadzorem mistrza. Mennica na długo stała się centrum artystycznym polskiej sztuki medalierskiej.

Wśród monet o wysokich walorach artystycznych, pochodzących z okresu panowania Stanisława Augusta, niestety brzydką kęską wyróżnia się jedna - talar targowicki. Jego niezwykle skromna forma zewnętrzna oraz nie patriotyczna treść legendy niesłusznie wypychała ów rarytas historyczny na margines numizmatyki polskiej. Aby sprawiedliwość ci stało się zadaniem, należy pomóc owemu przeobrażeniu brzydkiego kęska w cudownego łabędzia. A stanie się to, jeśli będziemy w stanie sobie przypomnieć, iż talar targowicki jest monetą okolicznością ciową o charakterze manifestacyjnym. Niby lustro, odzwierciedla burzliwą historię tego dramatycznego okresu. Pojawienie się monety poprzedziły wydarzenia, które spowodowały, że Rzeczpospolita znikła z mapy świata politycznego. Aby zapobiec rozkładowi państwa, wykorzystując uwikłanie agresywnych sąsiadów w wojny, które ogarnęły Europę, Stanisław August inicjuje reformy, dotyczą one rządu i państwa. Sejm czteroletni przeprowadza zasadnicze reorganizacje w dziedzinie państwa i rządu. Uchwalona Konstytucja 3 maja 1791r. umocniła władzę króla, uchwaliła przywilej, który zbliżył stan mieszczański do szlacheckiego.

Przemiany rewolucyjne wzbudziły gwałtowne niezadowolenie wszechmocnych magnatów oraz najbardziej biednej bezrolnej szlachty. Lider opozycji marszałek Szczęsny Potocki oznajmił 14 maja 1792r. (data odpowiadająca 3 maja, według kalendarza juliańskiego) w miasteczku Targowica na Ukrainie o utworzeniu Konfederacji oraz poprosił Rosję o pomoc wojskową. Powstała interwencja zadała klęskę zwolennikom reform. Król zaczął myśleć o zrzeczeniu się tronu. Rosja nie chciała detronizacji Poniatowskiego, ponieważ był potrzebny Katarzynie II do stwarzania pozorów legalności przyszłego podziału kraju. Za karę monarchini została odwołana do Konfederacji Targowickiej i osądzenia Sejmu Czteroletniego.

Obowiązkiem państwa było podziału kraju, dlatego przynajmniej do czasu ciowego zachowania reformy, Poniatowski uwzględniał danie carycy Katarzyny II i wstępuje do szeregów Konfederacji Targowickiej. Jej liderzy robili wszystko, aby odsunąć króla od spraw, zmniejszyć jego rolę w rządzie państwa. Nadzwyczajne okoliczności polityczne powstały wraz z przyśpieszeniem do władzy w kraju, znajdują się pod kontrolą Rosji, „Najjaśniejszej Konfederacji Wolnych”, rezydencję której w październiku przeniesiono do Grodna.

Konfederacja Targowicka wyżywa się przede wszystkim w potępianiu Konstytucji 3 Maja, jako

despotycznej i monarchicznej, przeciwstawiają c jej swoją ideologię republikańską i wolność ciową . Znosi Order Virtuti Militari, zabrania noszenia odznak tego orderu uczestnikom kampanii 1792r. w imię równoś ci republikańskiej. W celu okazania wsparcia moralnego swoim zwolennikom, targowiczanie podejmują krok propagandowy: zatwierdzają medal obrońców Rzeczypospolitej od zwolenników Konstytucji 3 Maja oraz nakazują mennicy używać tych stempli do bicia talarów.

Za panowania Stanisława Augusta zazwyczaj sam król podsuwał medalierowi koncepcję nowego medalu, wraz z sugestiami dotyczącymi formy i treści. Na ich podstawie przygotowywano wstępny projekt rysunkowy awersu i rewersu, który, po wniesieniu uwag królewskich, był ponownie zatwierdzany przez monarchę. Następnie artysta sporządził model medalu w wosku, po czym rytował w stali stemple. Odbijanie medalu było już czynnością mennicy, oczywiście pod nadzorem artysty. Ideę produkcji talara targowickiego historycy przypisują generałowi artylerii koronnej, marszałkowi Stanisławowi Szczęsnemu Potockiemu. Lecz wiedzą c, że kierownictwo Konfederacji robiło wszystko, aby upokorzyć króla, myślę, że również Poniatowski musiał przyczynić się do opracowania projektu talara. Przygotowany dekret „*Ustanowienie Medalu dla obrońców Rzeczypospolitej, i bicia pod tymże Stemplem Talarów*”, został uchwalony 5 grudnia 1792r. w Grodnie na sesji Konfederacji Generalnej Wolnych Obojga Narodów Złączonych. Zaznaczono w nim kogo i za jakie osiągnięcia odznaczać tym medalem, przytoczono szczegółowy opis obydwu stron medalu, a także zaznaczono, iż ...*Medal ten ma mieć kurs w Państwach Rzpltej Talera, i aby w roku następującym 1793 pod żadnym innym stopieni, tylko pod wyżej wyrażonym, Talery bite były.*

Gazeta „Korespondent Warszawski” nr 97, na stronach której ukazał się cały tekst dekretu (patrz załącznik nr 1), powiadamiała czytelników, że to rozstrząszone, czyli uniwersalne było przywiezione Konfederacji Warszawskiej przebytym... tu dnia 9. tego miesiąca : z Grodna od Nayaś . *Konfed: O.N. przysłany Kurjer...*

Niedługo mennica warszawska zajęła się produkcją talarów targowickich. Po śmierci Holzhaussera, następcą medaliera został jego uczeń i pomocnik Jan Jakub Reichel (1746 - 1801), który sporządził model medalu w wosku, po czym rytował stemple. Odbijanie talara wykonywał mincarz mennicy warszawskiej Karol Adolf Mehlig. Potwierdzenie tego, że w mennicy warszawskiej ...*targowicka konfederacja kazala z wdzięcznoś ci dla współobywateli i na przykład dla potomków wybić talary z napisem: Decreto republicae ...* znajdziemy w manuskrypcie probierza i ostatniego

administradora mennicy w Warszawie Antoniego Schroedera „*Historia medali i monet polskich bitych za panowania Jego Kr. Moś ci Stanisława Augusta*”.

Dekret, który zawierał szczegółowy opis obydwu stron medalu nie dawał medalierowi możliwości do twórczego podejś cia w wykonaniu stempli. Talar został wykonany w stylu neoklasycy z wykorzystaniem elementów symboliki antycznej. Centralną część awersu medalu wypełnia długi w dziewięciu wersach napis łaciński, mówiący:

CIVIBUS
QUORUM PIETAS
CONIURATIONE DIE III.
MAI. MDCCXCI OBRUTAM
ET DELETAM
LIBERTA
TE POLONA TUERI
CONABATUR RESPUBLIKA
RESUR GENS

*Obywatelom, których miłość
powodowała, że starali się bronić
wolność ci polskiej, zniszczonej przez
spisek z dnia 3 maja 1791 -
Rzeczpospolita powstają ca*

Centralna legenda ujęta w wieniec z dwóch rozchodzących się gałązek dębowych, tworzących ornamentowy rąbek, który wydziela i wzmacnia napisane. Wieniec z liści dębowych od dawien dawna oznaczał siłę, nagradzano im tego, kto ratował życie swoich współobywateli. Kończy plastyczną kompozycję awersu napis przebiegający wzdłuż krawędzi medalu, przedzielony gwiazdką: GRATITUDO CONCIVIBUS EXEMPLUM POSTERITATI (*Wdzięczność dla współobywateli przykładem dla potomności*). Umiejętnie dobrany druk obydwu legend nie zostawia na tle medalu nie potrzebnych luk.

W części centralnej na odwrotnej stronie znajduje się napis w sześciu wersach:

DECRETO
REIPUBLICAE NEXU
CONFEDERATIONIS IUNCTE
DEI V. XBRIS MDCCXCII
STANISLAO AUGUSTO
REGNANTE.

Postanowieniem Rzeczypospolitej
skonfederowanej w dniu 5 grudnia 1792 za
panowania Stanisława Augusta.

Legenda w otoku rewersu i napis na obrzeżu są typowe dla talarów Stanisława Augusta i wskazują na znaczenie stopy monetowej menniczej i rok bicia tłoczenia: 10 7/16 EX MARCA PURA COLONIENSI.1793. A napis na obrzeżu: FIDEI * PUBLICAE * PIGNUS (*Wiara rękopięcią publiczną*) chronił monetę przed imitacją.

Nadzwyczajne okoliczności polityczne nie wpłynęły na jakość produkowanych monet. Tłoczenie prowadzono według Ustawy z dnia 31 stycznia 1787r. zgodnie z ordynacją monetową z 31.01.1787r., w której przewidywała produkcję 10 7/16 talarów na sumę 83,5 złotych z grzywny kolońskiej (233,813 g) czystego srebra. Talar targowicki, warty 8 złotych, tłoczono z 13 lotowego srebra o wadze ~27,57g czystej wagi - 22,401g), krąg monety ma średnicę 42 mm.

Podstawowa część nakładu została wykonana za pomocą jednej pary stempli monetowych, odcisk których znajduje się na Rys.1. Jednak istnieje również inny rodzaj talara. Powstał trochę później oraz posiada różnice ikonograficzne w rozmiarze gwiazdek i liter w napisanej legendzie, różni się także obecnością kropki po liczbie 7 w łamaniu i brakiem kropek po słowach III MAI i COLONENSSI. Pojawienie się nowej pary stempli może być związane z tym, że poprzednie stały się niezdadne do użytku. Świadczy o tym zdjęcie talara targowickiego w monografii T. Kałkowskiego, gdzie dobrze widać pęknięcie stempla, odcisk którego znajduje się na awersie monety.

W celu określenia liczby wybitych talarów, zajrzyjmy do ogólnego wykazu corocznie bitych monet w mennicy warszawskiej za panowania Stanisława Augusta w latach 1766 - 1795, ułożonego według rękopisu Stanisława Puscha, ostatniego dyrektora mennicy warszawskiej. Dowiadujemy się, że w roku 1793, a w tym roku bili tylko talary targowickie, emitowano talary, wartość których obrachowano na 2038,8 rubli. Stosunek rubla rozliczeniowego do złotego w 1793r. równał się 1 : 6,67 zł. Z tego wynika, że mennica warszawska wybiła około 1700 talarów targowickich. Powyższą informację uzupełniają i precyzują przytoczone w manuskrypcie Puscha roczne sprawozdania mennicy. W 1793r. wybito „[...] talarów 13.592 zł [...] co odpowiada 1699 monetom”.

Kilka lat później, za pomocą ocalałych w mennicy stempli dokonano ponownego odbicia niektórych monet i medali, wśród których były również talary targowickie.

Po zamknięciu mennicy warszawskiej 8 stycznia 1796r., jej były administrator Antoni Schroeder kazał użyć starych stempli do bicia medali oraz *jettonów*, aby na nowo zgromadzić zbiór.

Pod koniec roku 1833 Franciszek Potocki (1788 - 1853), znany warszawski kolekcjoner monet i medali, otrzymał pozwolenie carskiego namiestnika na przeprowadzenie w mennicy warszawskiej przeglądu pozostałych starych stempli i zrobienie za pomocą niektórych tłoczeń dwóch egzemplarzy medali dla swojej kolekcji.

Po zamknięciu w styczniu 1868r. mennicy warszawskiej, znajdujące się tam stemple monet przewieziono do Sankt - Petersburga. Tu w 1870r., używając stempli drugiej odmiany, bito talary targowickie w srebrze i miedzi. Cechą, która wyróżnia te monety, jest brak napisu na obrzeżu.

Los stempli talara targowickiego do dziś stanowi zagadkę dla badaczy. Archiwum mennicy w Petersburgu, gdzie prawdopodobnie mogą się znajdować wyżej wymienione stemple, jest niedostępne dla większości numizmatów - badaczy, zwłaszcza obcokrajowców.

Załącznik Nr 1

*Ustanowienie Medalu, dla obrońców Rzeczypospolitej,
i bicia pod tymże Stemplem Talarów.*

Konfederacja Generalna Wolnych Obojga Narodów Złoczonych

Między zbrodnią tych, co cnotliwi, a przeto nie podejrzieli Naród zwodzić wazyli się, między temi, co spisek na wywrócenie odwiecznej Rzeczy, moc prawodawczą w rewolucją niszczyć Rzeczpospolitą, przemieniać mieli, w dniu tych haniebnym dla wolnego Republikanta, w którym Pakta Narodowi ftargano, Rzeczpospolitą wywrócono, w Manarchią przeistoczyć, i wolny Naród pod Pana dziedzicznego oddać usiłowano; liczymy y cnotliwych Polaków, co ani zwiedzeniu, ani gwałtowi się nie poddali, opierają się mężnie w izbie, która spisek napelniał i otoczył; w tej izbie, gdzie wolni Przodkowie nasi Prawa sobie, i powinność ci Królom obranym przepisywali, a w której na dniu tym niewola nasze i poddaństwo zaprzysiegac ważno się: Byli i tacy, co w Prowincjach zwiedzeniu i groźnej mocy poddać się nie chcieli.

Takim tedy obrońcom Rzeczy aby wdzięczność ós wiadczona, pobudką była potomkom naszym do bronienia Rzeczypospolitej od wszystkich zamachów monarszych: Medal z napisem, z iedney strony w ós rodku korony Cywicznej: *Civibus, q uorumm pietas Conjuratone die 3. Maj i 1791. obrutam et deletam libertatem. Polonamtueri conabatur, Respublica resurgens. A w kolo: Gratitudo Concivibus, Exemplum Posteritati. A z drugiey strony w szrodku: Decreto Reipublicae nexu Confederationis junctae 5. Xbris 1792. Regnante Stanislaw Augusto: a w kolo, walor srebra jak na Talarze ma bydź wyrażony, to jest: Ex Marca Pura Coloniensi 10⁷/16.*

Medal ten ma mieć kurs w Państwach Rzeczy Talera., i aby w roku następującym 1793. pod żadnym innym stępieni tylko pod wyżej wyrażonym, Talery bite były.

Konfederacja Generalna Oboj Narodów stanowi. Dan w Grodnie na sessyi Konfederacyi Gener: O. N. dnia 5. miesiã ca Grudnia - 1792. Roku.

Stanisław Szcz: Potocki
G. A. K. Marsz: K.K.

(MP)

Alexa: Xze Sapieha
K.W. M.K.W. X.L.

Bibliografia

1. Adam Więcek. *Jan Filip Hohhaeusser (1741-1792) nadworny medalier króla Stanisława Augusta Poniatomkiego*. ZG PTN. Warszawa 1993, s.18.
2. *Medale mennicy państwowej 1991-1993*. Warszawa 1994, s. 3.
3. Tadeusz Korzon. *Historia nowoczesna 1788-1805*. Warszawa 1906. 632, s. 73.
4. Adam Więcek. *Jan Filip Hohhaeusser...* s. 15.
5. *Ustanowienie Medalu dla obrońców Rzeczypospolitej, i bicia pod tymże Stemplem Talarów.*// Gazeta „Korespondent-warszawski" Nr 97. Z Warszawy R-1792 Dnia 13. Grudnia.- s. 93-94.
6. *Historia medali i monet polskich bitych za panowania Jego Kr. Mość ci Stanisława Augusta przez Antoniego Schroedera byłego probierza i administratora mennicy w Warszawie 1797 r. streszcit z niemieckiego M. Kurnatowsii.* // Zapiski Numizmatyczne cz.4-1885.8.57.
7. Одноралов Н.В. Техника медальерного искусства : учебное пособие. - М. 1963. 160 с. (с. 53).
8. M. Gumowski. *Podręcznik numizmatyki polskiej*. Kraków 1914. s. 292.
9. E. Kopicki - *Ilustrowany skorowidz pieniędzy polskich i z polska zwią zanych*. Warszawa 1995. Częś ć 1 teksty (118 Nr 2484, 2485, 2486); Częś ć 1 tablice (140 Nr 2484, 2486).
10. T. Kalkowski *Tysią c lat monety polskie/*. 3 wyd, Kraków, 1981. 490 s, (Nr 298ab; s. 340-341).
11. M. Kurnatowski, *Przyczynki do historyi medali i monet Polskich bitych za panowania Stanisława Augusta.* // Zapiski Numizmatyczne Nr 10 -1886. s. 162-163. Z grzywny kolońskiej (233,813 gr. Ag) bito rubli (po 18 gr. Ag) na sumę 86 złotych, (1 rub.= 6,62 złotych).
12. M. Kurnatowski, *Przyczynki do historyi...* Nr 17 -1888. s. 292.
13. *Historia medali i monet polskich ... II* Zapiski Numizmatyczne, Nr 3, - 1885. s. 33.
14. T. Jabłoński, W. Terlecki. *Katalog monet polskich 1765-1864*. Warszawa. 1965.S. 195 (s.64-66).
15. Piotr Burkowski. *Archiwum Stanisława Augusta*. Warszawa 1958, s. 43-44. Archiwum mennicy przechowywane było w pałacu menniczym przy ul. Bieianskiej 207. Tuż przed wyjazdem króla z Grodna do Petersburga, Stanisław August zlecił dołą czenie archiwum menniczego do królewskiego razem ze zbiorami stempli do bicia monet i medali.
16. Gdański Gabinet Numizmatyczny. *Aukcja numizmatyczna*. Nr1 (648; 649), Nr 9 (222), Nr 10(283;284).